

یادآوری:

مرکز پژوهشی میراث مکتوب برای محققان ساختن اهداف بلندمدت علمی و پژوهشی خود، در نظر دارد در کنار معرفی نسخه‌های خطی ارزشمند برای تصحیح و چاپ، مجموعه‌ای از طرح‌های پژوهشی را نیز معرفی کرده در اختیار محققان و دانشجویان مستعد و علاقه‌مند قرار دهد. طرح این موضوعات به چند روی ضروری می‌نمود:

۱. در کارهایی که تا کنون در حوزه تصحیح انتقادی متون صورت گرفته است، مصححان کمتر به محتوای اثر توجه کرده‌اند. بسا که محققان و مصححانی دست به تصحیح متنی می‌زنند که چندان به موضوع و محتوای آن واقف نیستند، لذا ارزش‌های علمی و اطلاعات مفید متن چندان که باید کاویده و بازنموده نمی‌شود. از این رو، اهتمام به متن پژوهی به عنوان امری لازم در فرایند تصحیح در اولویت برنامه‌های مرکز قرار گرفت.

۲. یکی از مشکلات دانشجویان مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری دانشگاه‌ها و استادان ایشان، یافتن موضوع برای نوشتن پایان‌نامه است. شمار دانشجویان علاقه‌مند به تصحیح متن کم نیست، ولی متأسفانه معمولاً متونی برای تصحیح به ایشان معرفی می‌شود که قبلاً تصحیح شده و معلوم نیست تصحیح مجدد آن‌ها وجهی داشته باشد؛ به‌ویژه که غالباً جست‌وجو و ارزیابی دقیقی هم برای شناسایی و گزینش بهترین نسخه‌های آن متن انجام نمی‌پذیرد. از این رو معرفی طرح‌های پژوهشی و نسخه‌های ارزشمند برای تصحیح می‌تواند پشتمانی باشد برای دانشگاهیان در اولویت‌بندی و انتخاب موضوع پایان‌نامه‌های تحصیلی.

۳. طرح موضوعات پژوهشی و معرفی نسخه‌های ارزشمند و اطلاع‌رسانی در سطح گسترده، بدین منظور است که اگر پژوهشگرانی در هر گوشه این مرز و بوم خواستند بر روی طرح‌های پیشنهادی ما — که در هر شماره مجله تعدادی را معرفی می‌کنیم — کار کنند، مجال کار برای همه به یکسان فراهم باشد. دست مصححان در انتخاب ناشر و چاپ حاصل تلاششان البته باز است.

الف. بایسته‌های تصحیح

۱. شرح الاشارات و التنبیها

(فلسفه، عربی)

بر پشت نخستین برگ فلسفه (نسخه حاضر) یکی از مطالعه‌کنندگان کتاب احتمال داده که این شرح از علامه باشد (ر.ک: ذریعه، ج ۱۳، ص ۹۰-۹۱).

مؤلف: ناشناخته، احتمالاً از علامه حلی (ف. ۷۲۶ ق)

نسخه: مجلس ۱۸۴۸ (فهرست، ج ۵)

تاریخ کتابت: حدود قرن ۸ ق

آغاز نسخه: یجب علی المنطقى البحث عن احوال الالفاظ لتأثيرها فى احوال المعانى لاجل العلاقة التى بينهما كما تقدم لكن لا من حيث هى لغة قوم بل مطلقاً فان مباحث الالفاظ منها ما لا يختص بلغة دون لغة كالبحت عن دلالتها على المعانى ... الفصل الرابع فى انقسام المنطق الى القول الشارح ... قال اشارة و لان المجهول بازاء المعلوم ...

توضیح: شرحی است بسیار مهم بر تمام منطق و طبیعیات و الهیات، دارای عنوان‌های «فصل» و «مسئله». مؤلف متن اشارات را که با «قال» و «اقوال» شرح کرده، در ضمن فصولی آورده که خود عنوان ساخته و مقصود وی، تا آنجا که نگارنده فهرست تتبع کرد، توضیح و شرح کامل اشارات بوده و لذا هیچ جا با شیخ مخالفت نورزیده و خرده‌گیری نکرده و در یک جا که سخن شیخ را با سخن پیشین او سازگار ندانسته، کوشیده است که آن‌ها را سازگار سازد و در آخر گوید «عبارت شیخ را بدین گونه باید فهمید» (نمط چهارم، ص ۲۹۳ نسخه).

انجام نسخه: ... الفصل السابع فى النصيحة قال نصيحة اياك ... اقول ان قوما من المتفلسفة الظاهريين يبادرون الى انكار المعجزات و الكرامات و كل ما يخالف العادة لزعمهم ان ذالك يرفعهم عن درجة العوام و وصف ذالك بالطيش و العجز من الاستبصار ... فيجب على العاقل اذا سمع شيئاً ان لا يبادر الى انكاره بل ترجع الى الحجة فان قامت على وجوده او علمه.

نکته‌ای دیگر که در این شرح به چشم می‌خورد آن است که از هیچ یک از دانشمندان (جز آن چه در متن اشارات است) یاد نگردیده. بنا به قول فهرست‌نگار با هیچ یک از شروح اشارات مطابق نیست، اما با توجه به قدمت این نسخه، که مسلماً پیش از فرا رسیدن قرن نهم هجری (در حدود قرن هشتم کتابت شده)، مسلم می‌گردد که این شرح در قرن هشتم و یا هفتم هجری تألیف شده. مؤلف، نمط نهم و دهم را با تفصیلی بیشتر شرح کرده و از طرز سخنانش در شرح این نمط‌ها پیداست به عارفان و فن عرفان پیوستگی بیشتری داشته است.

آغاز فلسفه (نمط اول، طبیعیات): قال النمط الاول فى تجوهر الاجسام اقول النمط ضرب من الجمع و التجوهر صيروره الشئ جوهر و المراد هنا من الجوهر ذات الشئ و حقيقته يقال السواد فى جوهره كذی اى فى ذاته و المراد بالجسم ليس هو الجسم التعليمى بل الجسم الطبيعى و قد فسرہ الشيخ بانه الجوهر الذى يمكن ان يفرض فيه الامتداد و امتداد آخر مقاطع له على قوائم و امتداد ثالث مقاطع لهما على قوائم ...

۲. زیج الخاقانی فی تکمیل زیج الایلخانی

(نجوم، فارسی)

مؤلف: غیاث‌الدین جمشید کاشانی (ف ۸۴۱ ق).

آغاز: حمد و سپاس بی‌قیاس حضرت خالق را که بید ابداع و قدرت این طارم رفیع مطبق خضرا را محیط این کره معلق غبرا گردانید ...

نسخه: سلیمانیه ۲۶۲۹، ح ۲۰۰ گ.

تاریخ کتابت: ۸۱۶ ق.

توضیح: نسخه‌های دیگری از این کتاب در کتابخانه‌های مختلف بر جای مانده است که همگی متأخرند. کهن‌ترین نسخه همان است که در بالا ذکر شد و در زمان حیات کاشانی کتابت شده است.

۳. اصول اقلیدس

(حساب و هندسه، عربی)

مؤلف: اقلیدس (سده سوم پیش از میلاد).

ترجمه: حنین بن اسحاق، تصحیح ثابت بن قره (قرن سوم هجری).

آغاز: النقطة هی شیء ما لا جزء له؛ و الخط هو طول لا عرض له؛ و نهایتا الخط نقطتان ...

نسخه: از این اثر نسخه‌های متعددی بر جای مانده است که اهم آن‌ها به نقل از سزگین عبارت است از: فاتح (۱) ۳۴۳۹ (کتاب ۴-۱۰، گ ۴۵، ۵۸۶ ق، ر. ک: کراوزه، ص ۴۵۸)؛ قسطنونی ۶۰۷ (پانزده کتاب، ح ۲۰۰ گ، قرن ۸ ق)؛ اسکوریال ۹۰۷ (پانزده کتاب، ۱۸۴ گ، قرن ۷ ق)؛ آکسفورد، بادلیان ۴۳۵ Hunt. (پانزده کتاب، ۲۱۷ گ) (ر. ک: یوری، ص ۱۹۹، ش ۹۱۹)؛ همان Thurst ۳۹۷۸. ۱۱ (پانزده کتاب، ۲۱۰ گ) (ر. ک: یوری، ص ۲۰۷، ش ۹۵۸)؛ پاریس ۲۵۰۰ (یک بخش، گ ۱۰۹-۹۵، ۸۰۶ ق)؛ تهران، دانشگاه ۲۱۲۰ (یک بخش از کتاب هفتم، ج ۶، گ ۳۴۳) (ر. ک: فهرست، ج ۸، ص ۷۶۰)؛ تهران، ملک ۳۵۸۶ (۲۴۰ گ، قرن ۸ ق)؛ کابل، کتابخانه وزارت معارف (۲۴۱ گ) (ر. ک: فهرست، ص ۲۹۷)؛ رباط، الملک ۱۱۰۱ (پانزده کتاب، ح ۲۰۰ گ، ۶۸۳ ق)؛ همان ۵۳۱۷ (کتاب ۸-۱، ۶۳

گ، ۱۰۱۶ ق)؛ همچنین رضا رامپور، ۳۶۵۶ (پانزده رساله، ۲۱۰ گ، قرن ۹ ق)؛ تهران، مجلس، ش ۲۰۰ (پانزده کتاب، نسخه‌ای مجلل، ح ۲۰۰ گ، قرن ۹ ق).

تاریخ کتابت: ۵۸۶ ق (تاریخ کتابت کهن‌ترین نسخه کامل؛ نسخه‌ای ناقص نیز از بخشی از کتاب هفتم در دانشگاه، ش ۲۱۲۰ موجود است که کتابت ۳۴۳ ق است).

توضیح: اصول اقلیدس بی‌شک مهم‌ترین و مؤثرترین کتاب در حساب و هندسه و به طور اعم در ریاضیات دوره اسلامی است و از همان زمان ترجمه به بعد بیش از سیصد شرح و تہذیب و تلخیص و تحریر بر آن نوشته شده است. متأسفانه این اثر بدین مهمی تاکنون به هیچ یک از اشکال نسخه برگردان، سنگی، و مصحح به چاپ نرسیده است.

۴. دستورالملوک

(اخلاق عملی/ آداب کشورداری)

پدیدآور: ابوالقاسم نصر بن احمد شادان نیشابوری

تاریخ نگارش: سده پنجم یا ششم ق

تعداد اوراق: به اندازه یک کتاب حجیم

محل نگهداری: کتابخانه آکادمی علوم جمهوری ازبکستان شماره ۲۰۹۴

پیشینه آگاهی: این مؤلف در عهد سلطان مسعود غزنوی سوم (درگذشته به سال ۵۰۸ ق) در غزنه بوده است. از این اثر او که در آداب کشورداری به فارسی و در ۱۲ باب به زبان کهن نگاشته شده است فقط یک نسخه شناسایی شده که به هر قیمتی باید آن را به دست آورد. استاد منزوی از این اثر در فهرستواره کتاب‌های فارسی (ج ۶، ص ۴۴۹-۴۵۰) یاد کرده است.

۵. گنج‌الگنج

(آداب کشورداری)

پدیدآور: ابوالقاسم نصر بن احمد شادان نیشابوری

تاریخ نگارش: سده ششم قمری

محل نگهداری: کتابخانه انجمن آسیایی در بنگال شماره

۱۳۷۰، نسخه دوم در کتابخانه مدراس هند (فهرست مدراس، ج ۱، ص ۴۶۸)

باشد؛ زیرا آن هم به نام غیاث الدین محمد درآمده است: المعجم المفهرس للمخطوطات العربية و الاسلامیة فی طشقند، ج ۲، ص ۴۱-۴۲، (آکادمی علوم ازبکستان) شماره VI/۵۱۴ (نکته اینکه این فهرست چاپ جدید است و به تازگی در کشورهای عربی از روی فهرست روسی تاشکند ترجمه شده است. فهرست روسی آن بسیار نایاب و به دلیل نگارش به خط سیریلیک و به زبان روسی برای ایرانیان قابل استفاده نبود.)

پیشینه آگاهی: این شرح کهن ترین شرح قصیده قوامی گنجه ای شاعر قرن ششم است که یک و نیم قرن پس از عصر سرایش قصیده بر آن نگاشته شده است. از آثار تقدیم شده به غیاث الدین محمد وزیر فرزند خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی تعداد اندکی باقی است و می دانیم که این موارد بازمانده از میان چند صد اثری که نابود شده اند (در غارت های پس از قتل غیاث الدین) به جای مانده و فوق العاده مغتنم است. نکته آخر اینکه متن این قصیده در نسخه های متعددی برجای مانده و کهن ترین آن مورخ ۶۸۱ ق است. بر مصحح آینده این شرح است که متن درست قصیده را نیز به صورت تصحیح شده بر اساس نسخه های خوب و کهن عرضه کند. یکی از شروح جدید این قصیده را نیز آقای بهروز ایمانی در گنجینه بهارستان ۱- ویژه ادبیات تصحیح کرده است. درباره نجاتی نیشابوری - که بسیار فرد مهمی است و در ادب شاگرد قطب الدین شیرازی بوده - به فهرست مجلس (ج ۱، ص ۲۷) مراجعه شود که همه دانسته های ما درباره او در آنجا عرضه شده است.

پیشینه آگاهی: این مؤلف همان مؤلف قدیمی مدخل قبل است و این اثر دیگری از اوست که توسط ایوانف روس معرفی نسبتاً مفصلاً از آن در دست است. همین ایوانف است که تاریخ حیات تقریبی این شادان نیشابوری را مشخص می کند و درباره نثر کتاب می نویسد: زبان این کتاب به درستی کهن است. این نگارش او با نگارشی که در مدخل قبل ذکر آن رفت متفاوت است، زیرا این یکی در شش باب است و قبلی در دوازده باب. از این کتاب و هر دو نسخه باقیمانده اش استاد منزوی در فهرستواره کتاب های فارسی (ج ۶، ص ۵۷۷-۵۷۸) یاد کرده است. اهمیت کسب نسخه ها و نشر اثر بر کسی پوشیده نیست.

۶. رساله پیروزی و مقاله نوروژی

(شرحی ادبی بر قصیده بدیعیه قوامی گنجه ای مطرزی)

پدید آور: نجاتی نیشابوری (قرن هفتم)
تاریخ نگارش: قرن هفتم و در عهد غیاث الدین محمد وزیر فرزند خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی
تعداد اوراق: به اندازه یک کتاب مفصل
تاریخ کتابت: ۸۶۱ ق (تاریخ کتابت نسخه قاهره)
محل نگهداری: دارالکتب قاهره به شماره ۱-م مجامیع فارسی، و نسخه دیگر در لنینگراد به شماره B-۵۷۴ که این هر دو در فهرستواره منزوی (ج ۱۰، ص ۵۰۰) آدرس داده شده است. همچنین در این منبع نسخه ای دیگر از یک شرح این قصیده در تاشکند معرفی شده که شاید با شرح ما یکی